

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat

Postma, J.K.T.

Citation

Postma, J. K. T. (2017, February 14). *Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45861> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Postma, J.K.T.

Title: Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat

Issue Date: 2017-02-14

7 Gogels worsteling met politieke stagnatie

GROTE ONZEKERHEID

Het ergerde Gogel dat op 12 juni 1799 niemand memoreerde dat juist een jaar eerder zijn staatsgreep had plaatsgevonden.¹ Hij was in de maanden daarvoor druk bezig met de afronding van zijn belastingplan en concentreerde zich volledig op zijn werk bij het agentschap. Hij klaagde dat hij van de bestuurders alleen zijn vriend Van Hasselt regelmatig zag. Dat lag ook aan hemzelf, hij vermeed ‘al wat menschengedaante had, en was boven alles hunne eeuwige klaagliederen moede’.²

Deze sociale eenzaamheid zal Gogels teleurstelling over het geringe politieke elan hebben versterkt. Hij voelde zich in Den Haag minder thuis dan in Amsterdam. Daar was hij lid van de sociëteiten Doctrina en De Uitkijk geweest en bezocht hij vaak Felix Meritis voor culturele manifestaties. Ook was hij een liefhebber van voorstellingen in de schouwburg waar vele malen ook een door hem vertaald toneelstuk was opgevoerd. Terwijl hij in Amsterdam veel mensen kende, had Gogel in Den Haag buiten de politieke sfeer weinig sociale contacten. De tijd ontbrak hem en Den Haag was voor hem een onbekende stad. In de Haagse patriotse sociëteit De Besognekamer ontmoette hij alleen politieke en ambtelijke functionarissen, aan wie het lidmaatschap was voorbehouden.³ Zelfs Schimmelpenninck die toch veel gemakkelijker dan Gogel contacten legde, had als lid van de Nationale Vergadering moeite te integreren in de mondaine cultuur van Den Haag. Vrijwel alle persoonlijke contacten van Schimmelpenninck betroffen daar zijn vaste vrienden en familiekring.⁴ Dat zal zeker ook voor Gogel hebben gegolden. Wel werd Gogel in oktober 1800 in Den Haag lid van het gezelschap voor proefondervindelijke wijsbegeerte dat onder zijn 125 leden vele prominenten telde, zoals Hahn, Dassevael en Goldberg. Het hield bijeenkomsten waarin lezingen werden gehouden en natuurkundige proeven werden gedaan. Gogel was in het gezelschap echter niet erg actief en hij bedankte in 1801 bij zijn afscheid als agent voor het lidmaatschap.⁵

1 Gogel aan Goldberg, 14 juni 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 19, korte passage ook aangehaald in *GAGN*, deel 3, band 2, 519 noot.

2 Gogel aan Wiselius, 13 juli 1799, NA, Wiselius, inv.nr. 5, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 519-520.

3 Landheer-Roelants, ‘De Sociëteit De Besognekamer’, 88, 95.

4 Hagen, *President van Nederland*, 80-81.

5 Bewijs van lidmaatschap, 28 oktober 1800, NA, Gogel, inv.nr. 2; Vles, *Gogel*, 117-118.

Gogel was onzeker over de nationale en internationale politieke situatie. Schimmelpenninck deelde zijn onzekerheid en waarschuwde als ambassadeur voor aanhangers van Vreede die in Parijs tegen het nieuwe Haagse Bewind ageerden.⁶ Om het gevaar van een herstel van het radicale Bewind te bezweren, drong Schimmelpenninck in een correspondentie met Bataven van allerlei politieke richtingen aan op een brede samenwerking, inclusief de Oranjegezinden. Hij hoopte dat ook Gogel tot de Bataafse elite zou behoren die 'in deeze allercritiekste ogenblikken een cordaate vereeniging van alle welgeplaatste harten' tot stand kon brengen.⁷ Hij benaderde de agent van Financiën niet rechtstreeks, maar via Gogels geestverwant Wiselius.⁸ Deze had 'een walg gekregen van al wat politiek genoemd kan worden', maar vroeg Gogel wel te bevorderen dat er een proclamatie zou komen ter 'vereeniging der gemoederen'.⁹

Gogel informeerde enkele politici over de briefwisseling en antwoordde Wiselius dat de afgevaardigde Verbeek zo'n proclamatie zou opstellen. Hij hoopte op vele adhesiebetuigingen en wilde meewerken aan de 'destructie van de factiën'.¹⁰ Verder reageerde Gogel echter nogal afstandelijk. Hij zag namelijk wel het gevaar van een herstel van het Bewind van Vreede, maar zijn dilemma was dat hij ook zeer beducht was voor een versterking van federalistische invloeden. Dat bleek uit de volgende exclamatie: 'Minder het verlangen om de oude orde van zaken weder in te voeren, dan om elke bijzondere geboortestreek zooveel mogelijk te bevoordeelen, stralen veelal in vele handelingen en vooral in verkiezingen door, en hierin munten de provincialen bijzonder uit. Dit zal moeilijk te vernietigen zijn'. Toch verwachtte hij het agentschap van Financiën met zijn centrale rol bij de unificatie buiten 'hunne klauwen' te kunnen houden.

De Franse regeerders hadden weliswaar niet veel op met het zittende Bataafse Bewind, maar wensten toch geen nieuwe machtswisseling in Den Haag. Het Bewind verklaarde op zijn beurt trouw aan Frankrijk te zullen blijven, al streefde het wel naar een meer neutrale positie van de Bataafse Republiek. De politieke spanning nam sterk toe, doordat op 22 juni 1799 een Engels-Russisch verdrag tot stand kwam, gericht op een inval in de Bataafse Republiek. Een maand later naderde een Britse vloot Den Helder en landde een Engels invasieleger in Callantsoog. Toen de Engelsen versterking kregen van een contingent Russische troepen raakten de Bataafs-Franse strijdkrachten in het defensief. Den Helder werd ontruimd en de Bataafse vloot gaf zich zonder slag of stoot over aan de Engelsen. Dat vergrootte Gogels onzekerheid over de politieke toekomst nog. Hij geloofde niet dat het Uitvoerend Bewind zou capituleren, tenzij noodgedwongen, maar over de Franse bondgenoot merkte hij wantrouwig en cynisch op: 'onze broeders verzekeren ons van alle hulp en bijstand en dat moeten wij dan maar geloven'.¹¹ Voor velen was het

6 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 7 juli 1799, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 212, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 511-513.

7 Schimmelpenninck aan Daendels, 12 juli 1799, in: Mendels, *Daendels*, bijlagen, brief xxxix.h, 105-106, inzh. 105.

8 Schimmelpenninck aan Wiselius, 4 juli 1799, NA, Wiselius, inv.nr. 3, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 509.

9 Wiselius aan Gogel, 11 juli 1799, NA, Gogel, inv.nr. 10, ook in *ibidem*, 513-515.

10 Gogel aan Wiselius, 13 juli 1799, NA, Wiselius, inv.nr. 5, ook in *ibidem*, 519-520.

11 Gogel aan Wiselius, ca. 8 september 1799, NA, Wiselius, inv.nr. 5, ook in *ibidem*, 528-529.

zelfs de vraag of Frankrijk tot eigen behoud de Bataafse Republiek niet zou overleveren aan Pruisen of Engeland.¹² Herstel van het Oranjehuis zou dan de consequentie zijn. Ook bij Gogel bestond deze vrees: 'Wordt ons lot buiten ons om bevestigd, dan is er niets aan te doen dan te bukken, en voor u en mij en de revolutiemakers om een goed heenkomen te zoeken [...] doch hoe te retireeren weet ik waarlijk niet'. Gogel verlangde naar 'eene actie' om de onzekerheid te doorbreken.¹³

Het Uitvoerend Bewind had inderdaad niet de neiging te capituleren na de Engels-Russische inval, maar het besloot wel – op voorstel van Van der Goes – tot een geheime missie naar Berlijn.¹⁴ De bedoeling was dat Pruisen er bij de grote mogendheden voor ging pleiten om de Bataafse Republiek onafhankelijk en neutraal te verklaren. De Pruisische koning wilde echter eerst echte waarborgen voor een herstel van het Huis van Oranje.¹⁵

Gogel maakte zich te veel zorgen over een Oranjerevolutie. Bij het Bataafse volk kreeg het Huis van Oranje op dat moment weinig of geen steun. Dat was zelfs bij het Oranjegezinde deel van de bevolking het geval, ook al bevond de erfprins van Oranje zich tijdens de Engels-Russische inval in Den Helder. Bataafse bestuurders die met een herstel van het Oranjehuis schermden, beschouwden dat overigens als een zet in het onderhandelingspel en niet als een serieus voorstel.

De Bataafs-Franse krijgskansen keerden zich uiteindelijk ten goede; bij de slag van Castricum op 6 oktober werd een overwinning behaald op de Engelsen. De Fransen vonden echter dat het wel lang had geduurd voordat de Bataven slag hadden geleverd en zij wisten bovendien van de missie naar Berlijn. Zij drongen aan op ontslag van de direct betrokken agenten LaPierre, Pijman, Spoors en Van der Goes, als verdacht van 'orangisme'. Directeur Augustijn Besier, die na een jaar volgens de constitutionele voorschriften Van Hasselt als lid van het Uitvoerend Bewind was opgevolgd, vroeg uitstel om zich er eerst op te kunnen beraden wie de agenten moesten opvolgen. Het is overigens merkwaardig dat de vier agenten en niet de verantwoordelijke leden van het Uitvoerend Bewind werden beticht van orangistische neigingen. Waarschijnlijk gingen de Fransen er terecht vanuit dat de werkelijke macht bij de agenten lag.

Gogel bleef buiten schot, hij was niet betrokken vanuit zijn portefeuille en kon gezien zijn politieke reputatie moeilijk van orangistische sympathieën worden beschuldigd. Hij werd zeker gerespecteerd als een intelligente, vakkundige en gedreven bestuurder. De goed ingevoerde patriot Jacob Blauw typeerde Gogel als bekwaam en bijzonder ambitieus, 'il est possible que l'ambition le dévore, et nous croyons même que c'est sa passion dominante'.¹⁶ Hij vermeldde echter ook dat vijanden hem als onbetrouwbaar en achterbaks typeerden. Zij zagen een man die zei zonder politieke ambitie te zijn, maar die wel zijn positie als agent had versterkt door een staatsgreep.

¹² Byvanck, *Bataafsch verleden*, 89.

¹³ Gogel aan Wiselius, ca. 8 september 1799.

¹⁴ De Gou (ed.), *Staatsregeling van 1801*, xi.

¹⁵ Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 213-214.

¹⁶ Blauw, 'Mémoire', in: *GAGN*, deel 2, 648.

De vier van orangisme beschuldigde agenten werden gered door de machtsgreep van Bonaparte op 9 november 1799, bekend onder de naam van de 18e Brumaire. Aangezien Bonaparte daarna de teugels steeds meer ging aantrekken, markeerde het jaar 1799 in de Franse houding een omslag van bevrijder naar bezetter.¹⁷ Van een min of meer gelijkwaardige zusterrepubliek – althans op papier – werd de Bataafse Republiek na 1799 steeds meer een satelliet van Frankrijk.

Bonaparte had in zijn nieuwe functie van Eerste Consul grootse plannen met Europa, waarbij de Bataafse Republiek Frankrijk financieel en maritiem moest steunen. Gogel zou daar als agent van Financiën spoedig de gevolgen van onder vinden. Eind november 1799 al liet Bonaparte weten dat hij van de Bataafse Republiek een contant bedrag wenste van zes miljoen gulden. Dat moest geen object van onderhandeling zijn, maar een vriendendienst, of in de woorden van de Eerste Consul: 'de zaak moet niet met den gewonen financieelen Bataafsch geest worden uitgecijferd'.¹⁸ De vorm zou een toegift in geld zijn bij een ruil van Franse bezittingen in de Bataafse Republiek tegen Nassause domeinen in België. Daarnaast was er sprake van een terugkopsom (boven de waarde) voor vroeger aan Frankrijk in betaling gegeven Bataafse rescripties. Schimmelpenninck was aanvankelijk zeer gecharmeerd van Bonaparte. Hij vergat zijn verbitterde waarschuwing van een half jaar eerder om geen contant geld meer te verstrekken en hij gaf nu een dringend positief advies. Gogel stuurde het Uitvoerend Bewind een nota waarin hij in schrille kleuren de ellendige financiële situatie schilderde, die het onmogelijk maakte om Frankrijk uit de schatkist steun te verlenen. Hij suggereerde een beroep te doen op particuliere leningen.¹⁹ Op 5 december 1799 gaf het Bewind zijn agenten Gogel en Goldberg opdracht om 'bij particulieren, kooplieden, of waar zij het dienstig zouden oordeelen' een krediet van zes miljoen gulden te regelen.²⁰ Kort daarna konden de beide agenten hun pogingen voor een deel opschorten, omdat alleen de domeinruil met een toegift van drie miljoen gulden doorging.²¹ De Bataafse rescripties die volgens Bonaparte voorhanden zouden zijn, bleken in het verleden namelijk al te zijn verhandeld door de Franse regering.

Schimmelpenninck zag wel dat 'deze transactie puur financieel beschouwd niet voordeelig voor ons land zij', maar 'de Consul Buonaparte begeerde dit vuriglijk' en daarom achtte hij de beperkte domeinruil om politieke redenen toch 'zeer goed en zeer verstandig'.²² Schimmelpenninck probeerde Gogel daarvan te overtuigen, maar deze bestempelde de transactie botweg als het 'cadeau van drie millioenen aan Buonaparte'.²³ Het kostte Gogel veel moeite om het geld via kredieten beschikbaar

17 Van Sas, *De metamorfose*, 332.

18 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 29 november 1799, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 212, ook in GAGN, deel 3, band 2, 575-581, inzh. 578.

19 Gogel aan Uitvoerend Bewind, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 460, geheime notulen, 5 december 1799, litt. Aa.

20 Besluit Uitvoerend Bewind, 5 december 1799, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 460.

21 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 225.

22 Schimmelpenninck aan Gogel en Goldberg, 7 januari 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3; de drie citaten staan in Schimmelpenninck aan Gevers, 24 januari 1800, archief Schimmelpenninck, nr. 134; beide brieven aangehaald in GAGN, deel 3, band 2, 592 noot.

23 Gogel aan Schimmelpenninck, 13 februari 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3.

te krijgen, zodat hij ook zijn eigen handelshuis moest inschakelen. Zijn ergernis was dan ook groot, toen het Parijse bankiershuis dat bij de transactie betrokken was, zich volgens hem niet aan de overeengekomen voorwaarden hield. Hij reageerde woedend, dat hij 'na deeze nieuwe blijc, hoe zeer men op het woord van een Franschman rekenen kan [...] noch als Minister, noch als Koopman' ooit nog zijn diensten zou verlenen 'om zulke schurken behulpzaam te zijn'.²⁴

De woede van Gogel was niet alleen ingegeven door de gedragingen van het Franse bankiershuis. Hij kreeg ook steeds meer kritiek op de Franse regering. Tegenover Schimmelpenninck gaf hij de kooplui gelijk die klaagden dat de Fransen wel Engelse goederen lieten binnenkomen, terwijl de Bataafse Republiek deze goederen moest weren. 'De Franschen moeten hunne wetten mainteneeren, of wij moeten een ander systema aannemen [...] of er is met onze kooplui niet langer huis te houden; en zij hebben gelijk.'²⁵ Hij drong er bij Schimmelpenninck op aan om daar in Parijs iets aan te doen.

Gogel spuide zijn kritiek niet alleen in eigen kring. In dezelfde brief schreef hij dat hij de dag tevoren 'eene hevige en vrij violente conversatie' had gevoerd met de nieuwe Franse ambassadeur Charles-Louis Huguet de Sémonville. In dat gesprek had hij het gevecht voortgezet dat hij al vanaf 1794 voerde tegen de mythe die bij vele Fransen – van Robespierre tot Bonaparte – leefde dat het steenrijke Nederland gemakkelijk financiële steun kon verlenen.²⁶ Sémonville was niet voor rede vatbaar, schreef Gogel. 'Alle onze imposten en belastingen waren in zijne oogen niets. Hij vroeg zelfs of die wel richtig ingevorderd wierden. Ik kon niet anders dan opmerken, dat wanneer in Frankrijk die orde en eerlijkheid, en richtige opbrengst plaats hadden, waarop men hier roemen kon, dat het dan niet noodig zoude hebben ons geld te willen afpersen.' In het onaangename gesprek waarin de ambassadeur breedvoerig verwees naar het misnoegen van Bonaparte over de Bataven, had Gogel zich ook nog laten ontvallen, dat 'men ons dan maar moest conquesteeren'. Toen Gogel hoorde dat de ambassadeur over het gesprek 'geheel buiten zichzelf was', leek het hem goed het Bewind en ook Schimmelpenninck op de hoogte te stellen van het voorval. Hij had 'niets dan waarheid, maar welligt te vele en te harde gezegd'. Gogels conclusie over de komst van Bonaparte was dat 'wij met de laatste revolutie in Frankrijk niet verbeterd zijn' en voor de toekomst was zijn vrees groter dan zijn hoop. Wat zijn eigen toekomst betrof merkte hij op: 'er worden onbegrensde vaderlandsliefde en moed vereischt, om niet te desespereeren en de boel te laten varen [...]'.²⁷

Schimmelpenninck berichtte Gogel dat hij intussen eveneens zijn bekomst van Bonaparte had, die volgens hem alleen iets wist van oorlogszaken. 'Ik heb op dat stuk het allergrootste, het alleredecideerdste misnoegen!'²⁷ Verder stelde hij Gogel gerust: 'Wel verre dat gij in uw gesprek met Sémonville te veel gezegd hebt, kan

24 Gogel aan Schimmelpenninck, 13 februari 1800, naschrift 14 februari 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3.

25 Gogel aan Schimmelpenninck, 13 februari 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 595-597.

26 Jourdan, 'Les Gaulois en Batavie', 99-102.

27 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 14 februari 1800, archief Schimmelpenninck, nr. 60, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 597-598.

zulks niet anders dan heilzaam zijn.²⁸ Schimmelpennincks enthousiasme voor Bonaparte was ook bekoeld, omdat deze na het domeintraktaat het voorstel had gedaan om voor het exorbitante bedrag van 25 miljoen gulden van de Franse rechten op Vlissingen af te zien en het onderhoud van de Franse troepen in Nederland te verminderen.²⁹ De Bataafse bestuurders weigerden; zij hadden de Franse soevereiniteit over Vlissingen nooit erkend, ze hadden de Fransen alleen het gebruik ervan toegestaan. Over een bedrag in deze orde van grootte wilden ze alleen nadenken als daar volledige neutraliteit als tegenprestatie tegenover zou staan. En dat was niet alleen een zaak van Frankrijk, maar ook van de andere mogendheden.

Bonaparte liet Schimmelpenninck daarna weten, dat nu een algemeen akkoord was afgesprongen, hij een kortlopende lening van zes miljoen gulden van de Amsterdamse financiers wenste met een rentetarif van ongeveer één procent per maand en een wel zeer vaag omschreven onderpand.³⁰ Schimmelpenninck bracht de Eerste Consul onder ogen dat de kans op een dergelijke lening gering was. Bonaparte stuurde niettemin toch zijn speciale afgezant Marmont naar Amsterdam om de voorwaarden toe te lichten. Gogel speelde eerder een afhoudende dan een positieve rol bij de onderhandelingen tussen Marmont en de Amsterdamse financiers. Zo adviseerde hij de Amsterdamse financier Theodorus Gülcher om Marmont vooral de ellendige financiële toestand van het land onder ogen te brengen en enkele dagen later schreef hij zijn oude zakenrelatie: 'ik wil daarmee my niet inlaten, en zal hem dus niet opzoeken'.³¹ Deze uitlatingen van de agent van Financiën droegen eraan bij dat de Amsterdamse financiers niet over de brug kwamen en Marmont keerde onverrichterzake terug naar Parijs. Bonaparte was woedend, de Bataven zouden er politiek voor moeten boeten. Door deze verwickelingen met de Fransen had Gogel opnieuw genoeg van zijn agentschap.³² Toen hij kort daarna ook nog een hoog oplopend conflict met het Uitvoerend Bewind over personeelsbenoemingen kreeg, stelde hij zijn functie ter beschikking, wat ook in de publiciteit kwam.

In dezelfde tijd was hij bezig met de voorbereiding van zijn huwelijk met Catharina ('Cato') van Hasselt. Dat zal zijn wens om terug te treden nog hebben vergroot. Op 14 april 1800 trad de 34-jarige Gogel in het huwelijk met Cato van Hasselt, op dat moment zeventien jaar oud. Zij was de jongste dochter van Gogels geestverwant Joannes van Hasselt en Wijntje Vos. Als huisvriend van de Amsterdamse familie kende Gogel haar al geruime tijd. Gogel was in februari 1798 weliswaar naar Den Haag verhuisd, maar gedurende het jaar dat Van Hasselt directeur was, zal hij Cato weer vaak hebben ontmoet. De familie woonde toen, van augustus 1798 tot augustus 1799, in Den Haag in de Oude Hof aan het Noordeinde in de buurt van Gogels woning.³³ De huwelijksvoltrekking vond plaats in Hillegom, waar de

28 Schimmelpenninck aan Gogel, 25 februari 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3.

29 Delprat, 'Journal', 197-200.

30 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 8 maart 1800, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 213, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 604-606.

31 Gogel aan Gülcher, 11 resp. 14 maart 1800, NA, Gülcher, inv.nr. 35.

32 Gogel aan Schimmelpenninck, 13 februari 1800.

33 Van Leeuwen-Canneman, 'Regering in vorstelijke sfeer', 41.

vader van de bruid als zoon van de plaatselijke predikant zijn jeugd had doorgebracht.³⁴ Het was een huwelijk in Bataafse stijl, de burger I.J.A. Gogel trouwde met de burgeresse Catharina van Hasselt. Het huwelijksformulier bevatte de leuze: 'gelijkheid, vrijheid, broederschap' en was door schout en schepenen ondertekend.³⁵

Schimmelpenninck feliciteerde hem en wenste hem toe: 'Geniet alle de genoegen welke een gelukkig huwelyk kan opleveren; vind daarin eenige vergoeding voor zo veele onaangenaamheden als gy in uwe politique loopbaan heb moeten ondervinden.'³⁶ Kort daarna reageerde Schimmelpenninck nog op de berichten, dat Gogel wilde opstappen: 'Ik hoop dat gij u hebt laten overreden om in uw post te blijven. Ik gevoel al het ondraaglijk lastige daarvan; maar wie is niet met tegenzin op dit tijdstip in een publieke post? Ik verklaare u dat ik hartelijk naar mijne aflossing reikhalze, dog ik zal op mijn post blijven totdat men een ander gevonden zal hebben die het hier eens beproeven wil, en naar dat moment verlang ik met smarte'.³⁷ Deze correspondentie combineerde de intussen bekende elementen verheerlijking van huiselijk geluk, opoffering voor de publieke zaak en tegenzin tegen publieke functies die de politieke cultuur in de Bataafse Republiek kenmerkten.³⁸ Ondanks zijn tegenzin bleef Gogel op zijn post.

De positie van Schimmelpenninck kwam onder druk te staan doordat als gevolg van het afspringen van de financiële bijstand aan Frankrijk de verhouding tussen beide landen danig verslechterde. Het Bewind stuurde De Winter naar Parijs om Schimmelpenninck in de maanden september en oktober te vervangen en een laatste poging te doen om met Bonaparte tot een vergelijk te komen over een verlaging van de Franse douanerechten en over een neutrale positie van de Bataafse Republiek. De agenten Gogel en Goldberg kregen nog eens opdracht een handelsverdrag op te stellen.³⁹ Ook De Winter boekte in Parijs geen resultaat. Toch bleef het Uitvoerend Bewind hopen op neutraliteit toen er vredesbesprekingen aangekondigd werden. Begin november waren er ook opnieuw speculaties over een herstel van het Oranjehuis. Van der Goes speelde met deze gedachte, hoewel het Uitvoerend Bewind ertegen was. Voor Gogel was het een waar schrikbeeld dat hem dan ook tot de uitspraak bracht dat hij bij een Oranjerevolutie alles in de steek zou laten en een goed heenkomen zou zoeken.⁴⁰

34 *Nederland's Patriciaat* 11 (1920) 372-374; Kleijn, 'Kwartierstaat van Izaak Jan Alexander Gogel', volgens de kwartierstaat is Gogel op 21 maart 1800 in Amsterdam in ondertrouw gegaan en op 14 april 1800 in Den Haag getrouwd. Beide gegevens zijn onjuist. Een brief van het gemeentearchief Den Haag vermeldt dat Gogel op 23 maart 1800 in ondertrouw ging in Den Haag, terwijl het huwelijk op 14 april 1800 in Hillegom voltrokken werd, dossier A.M.de Jong, voorbereiding van zijn geschrift van 1954 over Gogel, Historisch Archief van De Nederlandsche Bank (HA-DNB).

35 NA, Doop- en trouwboeken Hillegom, inv.nr. 16 (scan 19).

36 Schimmelpenninck aan Gogel, 9 april 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3. Naschrift bij een persoonlijke brief over zaken, ondertekend door R.J. Schimmelpenninck (en huisvrouw).

37 Schimmelpenninck aan Gogel, 14 april 1800, NA, Gogel, inv.nr. 3, ook geciteerd in *GAGN*, deel 3, band 2, 597 noot.

38 Hagen, *President van Nederland*, 82-84 en 99-101.

39 NA, Goldberg, inv.nr. 23, ook aangehaald in Zappey, *Goldberg* 40.

40 Deze uitspraak werd op het agentschap voor Buitenlandse Betrekkingen aan hem toegeschreven volgens Delprat, 'Journal', 225.

GOGELS WERK ALS AGENT

Gogel was steeds meer teleurgesteld over de bondgenoot Frankrijk, over het opportunisme van het zwakke Uitvoerend Bewind en vooral over de tegenwerking door het parlement. Meermalen vroeg hij het Bewind terug te mogen keren naar zijn handelshuis in Amsterdam, waarmee hij gedurende het grootste deel van zijn openbare loopbaan als vennoot verbonden bleef en waarmee hij intensieve contacten onderhield. Gogel liet soms officiële transacties via zijn eigen handelshuis lopen. In januari 1800 stuurde hij een persoonlijk ondertekende verantwoording (dus niet zoals andere stukken ondertekend door de agent Gogel en de secretaris De Bordes) aan het Uitvoerend Bewind over een af te sluiten lening.⁴¹ Hij had een hoeveelheid Bataafse rescripties uit de geheime kas verkregen 'ten einde daarop door mij of myn huis van Negotie te Amsteldam te negotieeren de Somma van Een honderd duizend Guldens'. Bij de verantwoording was een kwitantie gevoegd, die als gevolmachtigde van Gogel was getekend door zijn compagnon De Lanoij. In zijn goedkeuring schreef het Uitvoerend Bewind ook met zoveel woorden over de transactie van Gogel en 'deszelvs huys van negotie te Amsterdam'.⁴² Toch bevatte de instructie voor de agent van Financiën een artikel dat hem het verrichten van financiële transacties met de Bataafse overheid verbood.⁴³ Blijkbaar werd een uitzondering gemaakt voor transacties die in het belang van de staat waren en waaraan voor Gogel geen voordelen verbonden waren. Dat hij zich bewust was van zijn functionele beperkingen blijkt uit het besluit waarmee hij in 1801 zijn aandeel in de opbrengst van een particuliere effectentransactie, een bedrag van 788 gulden en dertien stuivers, aan de Konst-Gallerij schonk. Hij deed de schenking omdat hij als 'onveranderlyk richtsnoer' had om als agent op geen enkele wijze 'voor zig zelve eenig aandeel te hebben in enige speculatie in 's lands effecten of de baten daaruit voortspruytend'.⁴⁴ Deze handelwijze paste in de Bataafse tijd, omdat juist toen het beeld van de integere publieke functionaris gestalte kreeg.⁴⁵

Gogel bleef veel aandacht houden voor de organisatie van zijn agentschap. Hij voelde zich in zijn eer en goede naam aangetast, toen de Kamercommissie, die het gezamenlijke organisatieplan voor alle agentschappen behandelde, forse bezuinigingen voorstelde. Dat plan was in juli 1799 door het Uitvoerend Bewind aan het parlement toegezonden.⁴⁶ Gogel klaagde over het 'grievende wantrouwen' van de commissie, alsof hij zijn plan 'niet had ingericht met die spaarzaamheid welke 's lands geldloozen toestand vordert'.⁴⁷ De bezuiniging werd echter toch doorge-

41 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 10 januari 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 471 (ingekomen stukken), 11 januari 1800, letter G, secreet.

42 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 460 (notulen UB), 11 januari 1800.

43 Artikel 41 van de Instructie voor de agent van Finantiën, NA, Gogel, inv.nr. 16.

44 Secrete resolutie van de agent van Finantiën, nr. 5, 10 februari 1801, Rekening der Consentbilletten, NA, Nassause Domeinraad, inv.nr. 4713, ook vermeld in Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 46.

45 Kerkhoff, *Public Values*, 207.

46 Besluit Eerste Kamer, 15 juli 1799, bijlage 'organisatieplan Uitvoerend Bewind van 11 juli 1799', NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 59; in Pfeil, *Tot redding*, 261 en 266-267 worden de stukken vermeld in de noten 46-49 aangehaald.

47 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 27 januari 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 471 (ingekomen stukken)

voerd en uiteindelijk zelfs nog licht verhoogd.⁴⁸ Medio 1800 berichtte Gogel dat zijn organisatie rond was.⁴⁹ Terwijl de personeelssterkte een jaar eerder 49 medewerkers bedroeg, werkten op het agentschap nu 42 ambtenaren, bij de gehele centrale overheid waren dat 204 ambtenaren.

Doordat Gogel zwaar tilde aan zijn bevoegdheid om zijn eigen personeel te benoemen, ontstond er in dezelfde tijd een conflict tussen hem en het Uitvoerend Bewind over de vorming van een tijdelijk bureau. De directeuren stelden naar eigen inzicht twaalf personen aan, onder wie vier ambtenaren die al bij Gogels agentschap werkten.⁵⁰ Gogel ontstak in woede en stelde zijn functie ter beschikking. Hij deelde mee dat de vier ambtenaren met zijn instemming weigerden de betrekking te aanvaarden.⁵¹ Ze waren bang dat na afloop van de tijdelijke werkzaamheden hun oude posten bezet zouden zijn. Toen de directeuren bij hun besluit bleven, wensde Gogel geen verantwoordelijkheid meer te nemen voor het bureau.⁵² Uiteindelijk won Gogel, omdat het Uitvoerend Bewind besloot de verplaatsing van de vier ambtenaren ongedaan te maken, terwijl op voordracht van Gogel op andere wijze werd voorzien in de vier vacatures.⁵³ Gogel had zich laten leiden door zijn verontwaardiging over de aantasting van zijn bevoegdheden, maar ook door de belangen van zijn ambtenaren.

Soms verloor hij echter zijn geduld met ambtenaren die zich niet aan de nieuwe omstandigheden wilden aanpassen. Zo klaagde hij bij het Uitvoerend Bewind over C. van Beresteyn, ontvanger-generaal te lande, die de ambtelijke voorschriften niet in acht nam. Hier was sprake van de tegenstelling tussen enerzijds de oude 'patrimoniale' opvatting over de ambtsbediening waarbij de 'zelfstandige' ontvangers als min of meer particuliere ondernemers optraden en anderzijds de nieuwe 'bureaucratische' inzichten, waarbij de comptabelen hun functie in een ambtelijke hiërarchie vervulden volgens formeel vastgestelde regels en procedures.⁵⁴ Een fundamentele verandering!

Het postwezen maakte tot ergernis van Gogel geen deel uit van de rijksdienst, maar was een zelfstandig bestuursorgaan. In januari 1799 had de Tweede Kamer haar fiat gegeven aan de nationaal-verklaring van de posterijen, waardoor daarna de inkomsten in de nationale schatkist vloeiden.⁵⁵ Als handelsman had Gogel ondervonden dat het postwezen essentieel was voor het berichtenverkeer en daarmee voor de handel. Hij beschouwde de posterijen dan ook niet als een bron van inkomsten, maar als een essentiële overheidsfaciliteit voor de handel, die slechts

29 januari 1800, litt. RR2 (secreet).

48 Besluit Eerste Kamer, 21 april 1800, bijlage; Besluit Eerste Kamer, 29 april 1800, bijlage.

49 'Staat van organisatie van het agentschap van Financiën', 28 juni 1800, NA, Uitvoerend bewind, inv.nr. 285, 5 juli 1800.

50 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 73, 21 maart 1800, nr. 50; in Pfeil, 'Tot redding', 276-278, worden de stukken in de noten 50-53 aangehaald.

51 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 25 maart 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 281, 28 maart 1800.

52 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 2 april 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 282, 4 april 1800.

53 Besluit Uitvoerend Bewind, 15 mei 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 76.

54 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 5 juli 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 474, 7 juli 1800, litt. O, aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 295.

55 Ten Brink, *Het postwezen*, 90.

kostendekkende tarieven in rekening mochten brengen. De posterijen 'bestaan om het Volk tot gerief en niet tot belasting' te dienen.⁵⁶ In Gogels ogen opereerde het bestuur van het postwezen te zelfstandig. Hij werd de belangrijkste tegenspeler van Hahn, de grondlegger van het nationale postwezen. De postbestuurders erkenden 'het bekende doorzicht van de agent', maar vonden dat hij te weinig oog had voor het eigen karakter van de posterijen.⁵⁷ Gogel klaagde herhaaldelijk dat de posterijen, ondanks de officiële portvrijdom, aan staatsinstellingen portkosten in rekening brachten. Hahn en zijn medebestuurders hadden de portvrijdom steeds bestreden die in de praktijk slecht uitvoerbaar zou zijn en fraude in de hand zou werken. Gogel betoogde dat door vestzak-broekzaktransacties de financiële administratie nodeloos ingewikkeld werd. Uiteindelijk kwam er in 1800 een compromis tot stand.⁵⁸ Een jaar later zal Gogel teleurgesteld zijn geweest over de uitkomst van de langdurige discussie in de Nationale Vergadering over de bestuurlijke organisatie van de posterijen die een zelfstandig bestuursorgaan bleven en niet bij een agentschap werden ondergebracht.⁵⁹

Voor Gogel behield de informatievoorziening op begrotingsterrein de hoogste prioriteit. Dat hij persoonlijk met het onderwerp bezig was, blijkt uit een felicitatiebrief aan zijn vriend en medewerker Canneman bij diens huwelijk: 'Bezig aan het diepzinnig werk der begroting zal ik niet veel schrijven'.⁶⁰ De nieuwe informatie bevestigde dat de financiële situatie uitermate zorgelijk was.⁶¹ Er waren nauwelijks financiële middelen om de nieuwe taken op nationaal niveau uit te voeren. De kosten van leger en vloot en de rente op de staatsschuld bedroegen 85 à 90 procent van de staatsuitgaven. Bezuinigingen op deze posten waren niet mogelijk. Elders waren ook weinig bezuinigingen te vinden, al was Gogel als rechtgeaard financieel bewindsman zeker bereid om naar besparingen te zoeken en zou hij later in zijn Memoriën schrijven: 'Een stuiver bespaard is een stuiver gewonnen is een waar hollandsch woord! En het ware te wenschen dat elk Minister die les altoos voor oog en had, maar die van finantien behoort het nooit te vergeten'.⁶²

Hoewel op voorstel van Gogel in het najaar van 1798 besloten was tot een aantal buitengewone heffingen, raakte de staatskas in de loop van 1799 toch weer vrijwel leeg. Met het oog op de verwachte inval van het Engels-Russische expeditieleger in Noord-Holland vroeg Gogel op 14 augustus om financiële voorzieningen, zodat de verdedigers van het volk verzekerd waren 'dat in hunne behoeften onafgebrooken zal kunnen worden voldaan'.⁶³ Besloten werd een al uitgeschreven lening nog te verhogen.

Een half jaar later luidde Gogel opnieuw de noodklok. De ontvanger-generaal

56 Gogel, *Memoriën*, 82.

57 Ten Brink, *Het postwezen*, 140.

58 Ibidem, 141.

59 Ibidem, 132.

60 Gogel aan Canneman, 19 oktober 1799, ook in *BW*, 9.

61 Pfeil, 'Tot redding', 208-211; Fritschy, *De patriotten en de financiën*, hoofdstuk 3.

62 Gogel, *Memoriën*, 158.

63 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 469, 14 augustus 1799, litt. Z, ook aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 218.

had medio februari 1800 nog slechts een bedrag van 2324 gulden in kas.⁶⁴ Gogel dacht toen aan een vermogensheffing van vier procent, en wel in de vorm van een gedwongen, renteloze lening, die 'zonder verwijl' moest worden opgelegd.⁶⁵ Over dit voorstel ontstond een zware strijd tussen Gogel en het Vertegenwoordigend Lichaam. De volksvertegenwoordiging zag er niets in en ging uiteindelijk zelf naar andere mogelijkheden zoeken. Onder aanvoering van Appellius ontwikkelde de Commissie van Financiën de gedachte van een vrijwillige lening tegen de hoge rente van vier procent met de nationale domeinen als onderpand, waaraan ook nog een loterij verbonden was. Het Bewind en Gogel lieten weten, dat ze een situatie zagen ontstaan 'voor de gevolgen waarvan wij ons allesins onverantwoordelijk houden'.⁶⁶ Gogel legde zijn ernstige bedenkingen tegen de vrijwillige lening vast in een persoonlijke nota aan de voorzitter van het Uitvoerend Bewind.⁶⁷ Hij merkte strijd-lustig op dat hij met dit commentaar op een vertrouwelijk voorstel zich niet aan geheimhouding gebonden achtte, omdat het voorstel op de beurs van Amsterdam toch al bekend was.

De Kamer aanvaardde het door Appellius gepresenteerde plan en de lening werd voor inschrijving opengesteld. Gogel was woedend en liet in een advertentie in de krant van 20 februari 1801 weten dat hij noch als agent, noch als particulier aan de lening had meegewerkt en haar zelfs had afgeraden.⁶⁸ Dat was een emotionele actie die voor een overheidsfunctionaris ongehoord was. Appellius vond die later – in een anoniem verschenen boek – een 'berispelijke daad'.⁶⁹ 'Dat die daad bij het Bewind volstrekt onopgemerkt scheen te blijven en het Vertegenwoordigend Lichaam in dit gedrag van het Bewind berustte door zijn stilzwijgen, verwonderde ieder.' Dat was een vreemde uitspraak voor iemand, die zelf deel uitmaakte van het parlement. Dat de volksvertegenwoordiging het gedrag van Gogel door de vingers zag, kwam ook doordat alle politieke aandacht juist in deze tijd uitging naar een mogelijke herziening van de Staatsregeling. Wel leidde het tot de kritiek dat Gogel te koppig en te onhandelbaar was om ooit een goede minister te kunnen zijn. Canneman herinnerde Gogel enkele jaren later nog eens aan 'alle de reflexiën die men in 1801 zo kunstig uitstrooide'.⁷⁰

In april 1801 moesten Appellius en zijn commissie constateren dat hun vrijwillige lening in plaats van de voorziene 30 miljoen gulden nog geen 18 miljoen had opgebracht. Gogel haalde zijn gelijk.⁷¹ Het Vertegenwoordigend Lichaam moest nu toch een renteloze dwangheffing op bezit accepteren, en zelfs in de vorm van een *don gratuit*, een heffing zonder schuldbewijs. De druiven waren zuur voor het parlement. De financiële commissie schreef het mislukken van haar vrijwillige le-

64 Missive Gogel aan Uitvoerend Bewind, 15 februari 1800, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 471 (ingekomen stukken) 25 februari 1800, litt. CCC1, ook aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 219.

65 Missive Gogel van 31 januari 1800, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 49A.

66 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 462, 21 februari 1801, litt. MM, ook aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 226.

67 Memorie van bedenkingen, 25 januari 1801, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 485, NA, Gogel, inv.nr. 2, ook aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 226.

68 Advertentie, 20 februari 1801, afgedrukt in Vles, *Gogel*, 106.

69 [Appellius], *De staatsomwenteling*, 139.

70 Canneman aan Gogel, 17 juli 1804, ook in BW, 386-387.

71 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 181.

ning toe aan Gogels obstructie.⁷² De Eerste Kamer wees het Uitvoerend Bewind bij deze gelegenheid ook publiekelijk terecht voor de tekortkomingen bij het afleggen van verantwoording.

De Kamer ging haar bedenkingen als politiek instrument hanteren. Bij incidentele belastingmaatregelen stelde het als voorwaarde dat het kon beschikken over een goed inzicht in de financiële situatie. Het parlement toonde er weinig begrip voor dat Gogel voor de juiste gegevens afhankelijk was van andere overheidsinstellingen. Gogel en het Uitvoerend Bewind toonden zich verontwaardigd over de openbare kritiek van de Eerste Kamer. De beschuldiging kon geen ander effect sorteren: 'dan de niet doordenkende ingezetenen al meer en meer angstvallig te maaken [...] en hun een afkeer voor de tegenwoordige orde van zaaken te doen opvatten'.⁷³

Ook de parlementaire behandeling van het fundamentele belastingplan dat Gogel medio 1799 had ingediend, verliep bijzonder moeizaam. De Eerste Kamer gaf het ter beoordeling aan Appellius en zijn financiële commissie.⁷⁴ De scheiding der machten bracht met zich mee dat Gogel, na indiening van het voorstel bij de Eerste Kamer, formeel geen zelfstandige invloed meer had op de verdere behandeling. Wel moest hij antwoord geven op vragen van de Kamer. Briefjes van de afgevaardigden Appellius, Verbeek en E.A. Daendels laten zien, dat er veel rechtstreekse communicatie bestond tussen de agent en sommige afgevaardigden.⁷⁵ De commissie had een jaar nodig om een rapport op te stellen.⁷⁶ Zij kwam op 9 juli 1800 met een alternatief plan.

Gogels plan en het nieuwe ontwerp van de commissie weken in de hoofdzaken niet veel van elkaar af, alleen de uitwerking van bepaalde onderdelen was verschillend.⁷⁷ De commissie was het er mee eens dat Gogel zijn eerdere voornemen om een inkomstenbelasting in te voeren, had losgelaten. Men onderschreef ook dat belastingen op eerste levensbehoeften zoveel mogelijk moesten worden vermeden, maar dat dit om budgettaire redenen lang niet altijd mogelijk was.⁷⁸ Wel kwamen Appellius en zijn commissie om politieke redenen tot een aantal bijstellingen, zowel bij de accijnzen als bij de directe belastingen.⁷⁹ Verder zou een gewijzigde opzet van de verponding bij de behandeling van het alternatieve plan tot veel discussie leiden.

Tijdens het beraad in de Eerste Kamer over de voorstellen kreeg de commissie een massale hoeveelheid tegenvoorstellen vanuit de Kamer aangeboden.⁸⁰ Niette-

72 Besluit Eerste Kamer, 10 april 1801, bijlage C: 'rapport financiële commissie', zie Pfeil, 'Tot redding', 228 en 297-299, ook met aanhaling van de stukken, vermeld in deze en volgende noot.

73 Missive agent aan Bewind van 1 juli 1801, met concept-rapport ten behoeve van de Eerste Kamer, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 298, 22 juli 1801, nr. 31.

74 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 184; Gogel, *Memoriën*, 177.

75 Briefjes in NA, Gogel, inv.nr. 8.

76 Pfeil, 'Tot redding', 231.

77 Godefroi, *De financiële unificatie*, 120.

78 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 140.

79 Zie voor een gedetailleerd overzicht van de verschillen: Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 303-304 (bijlage D1).

80 Pfeil, 'Tot redding', 232-234.

Afb. 10 Portret van Jean Henri Appelius, schilderij door een anonieme kunstenaar, Belasting- en Douanemuseum, Rotterdam, BDM_00569.

min wist ze haar plan aanvaard te krijgen. Daarna was de Tweede Kamer aan zet die vooral bezwaren had tegen de opzet van de verponding en in oktober 1800 met grote meerderheid weigerde het besluit van de Eerste Kamer te bekrachtigen. De financiële commissie van de Eerste Kamer wilde daarna de zaak niet op de spits drijven, ze hernam de behandeling en gaf toe aan het bezwaar van de Tweede Kamer. Bovendien omzeilde Appelius een aantal moeilijkheden door de gedetailleerde uitwerking van de belastingen in een aantal concept-ordonnanties over te laten aan het Uitvoerend Bewind. In feite speelde hij daarmee een flink deel van de problemen terug op de agent van Financiën.⁸¹

Opnieuw waren er moeizame discussies in de Eerste Kamer.⁸² Met enige redactionele wijzigingen werd het aangepaste voorstel op 3 maart 1801 goedgekeurd, waarna op 25 maart de bekrachtiging door de Tweede Kamer volgde met 22 tegen 7 stemmen. Ter verontschuldiging voor de lange duur van de behandeling wees Appelius in zijn verslag op de omvang en complexiteit van het project. Later voegde hij daar nog aan toe dat het Uitvoerend Bewind en de agent van Financiën traag waren geweest met het verstrekken van gegevens. Hij erkende echter wel dat er in het Vertegenwoordigend Lichaam aanvankelijk sprake was geweest van obstructie. De

81 Godefroi, *De financiële unificatie*, 125.

82 Pfeil, 'Tot redding', 234.

afronding vond volgens hem onverwacht snel plaats als gevolg van de plannen die in 1801 opkwamen om de Staatsregeling te herzien. De dreiging van een herziening in federalistische richting bracht de voorstanders van de unificatie ertoe hun aarzelingen te overwinnen.⁸³

De afzonderlijke belastingen moesten nu in concrete ordonnanties worden uitgewerkt. Gogel trok daar nog wel de Rotterdamse belastingambtenaar Lodewijk Copes van Cattenburch voor aan, maar er kwam niets meer van terecht.⁸⁴ Appellius meende dat 'hetzelve aan velen met zulke zwarte kleuren (was) afgeschilderd en hun zoo hatelijk geworden, dat de uitvoering van het vastgestelde Plan, welligt onmogelijk geworden zoude zijn en in verscheidene streken althands den grootsten tegenstand zoude hebben ontmoet, en met geweld hebben moeten worden doorgezet'.⁸⁵ Van belang was echter vooral dat de politiek in de ban was geraakt van de discussie over een herziening van de Staatsregeling. Dat had wel onverwacht voor een meerderheid voor het belastingplan gezorgd, maar het belemmerde tegelijkertijd de uitwerking ervan. De stille sabotage had effect gehad; het politieke tij bleek te zijn verlopen.

Gogel was later ambivalent over het rapport van Appellius, 'waarmee ik het weinig eens was' en diens rol bij de behandeling van het belastingplan.⁸⁶ Gogels zoon merkte echter op dat zijn vader 'nimmer vergeten heeft, dat het de Heer A. (Appellius) was geweest, die als rapporteur over het nieuw voorgedragen stelsel van algemeene belastingen, door eene meesterlijke improvisatie, tot het aannemen dier voordragt zoo veel had bijgedragen'.⁸⁷ Gogel zou ook vaststellen dat het parlement met het besluit van 25 maart 1801 het principe van een stelsel van nationale belastingen had aanvaard. Daarmee was duidelijkheid bereikt, zodat in de toekomst geen 'verwarde discussies' meer behoeften te worden gevoerd.⁸⁸ In die zin was het besluit toch een mijlpaal.

Verliep de behandeling van het belastingstelsel, de kern van de unificatie, al teleurstellend, dat was ook het geval met een nieuw muntwezen. In 1799 stelde het Vertegenwoordigend Lichaam nog eens duidelijk vast dat er één nationale munt moest worden ingevoerd. Aan het eind van dat jaar had Gogel een voorstel gereed. Door de tegenstelling tussen beide Kamers kreeg hij zijn plan echter niet uitgevoerd. De Eerste Kamer aanvaardde de wet op 14 februari 1800, maar de Tweede Kamer verwierp haar enige maanden later, omdat de centralisatie haar te ver ging.⁸⁹ Gezien Gogels persoonlijke belangstelling voor het muntwezen zal zijn teleurstelling groot zijn geweest. Gogel had intussen al voorbereidende maatregelen geno-

83 [Appellius], *De staatsomwenteling*, 153-156.

84 NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 1121, ook aangehaald in *Briefwisseling*, 101 noot.

85 [Appellius], *De staatsomwenteling*, 157.

86 Gogel, *Memoriën*, 177.

87 J.M. Gogel, Naberigt van 22 juni 1844 bij Gogel, *Memoriën*, 527. Van der Poel, *Appellius*, 70 verwijst naar de verkeerde pagina 54, maar suggereert ook dat deze uitspraak zou slaan op de Stelselwet van 1821. Gogel was ten tijde van de aanvaarding van deze wet echter al overleden. De uitspraak moet dan ook op 1801 slaan. Hofstra en Vles hebben de onjuiste interpretatie overgenomen, zie Hofstra, 'De belastingunificatie van 1805', 230 en Vles, *Gogel*, 233.

88 Concept-toelichting bij Staatsbesluit, 11 juni 1805, nr. 14a, NA, Gogel, inv.nr. 8.

89 Pfeil, 'Tot redding', 305.

men, daartoe opgewekt door Holtzhey, met wie hij zijn eerdere correspondentie had voortgezet.⁹⁰ Holtzhey had er na het besluit om een eenheidsmunt in te voeren op gewezen dat er snel voorbereidingen nodig waren om op tijd een aantal stem-pels voor de muntslag te maken. Dat werk kon immers niet zomaar 'op een stel en sprong' gebeuren.⁹¹ In 1800 sloeg Holtzhey al een aantal prototypen van de nieuwe Bataafse munt. Deze munten met als opschriften 'Bataafsche Republiek' en 'Een en Ondeelbaarheid' kwamen echter nooit in omloop.

Gogel bewaarde wel een aantal exemplaren in zijn eigen penningen- en munten-verzameling. Hij had met kennis van zaken een omvangrijke particuliere verza-meling opgezet. Het verzamelen van penningen en munten zag hij als een middel om de geschiedenis te leren kennen. Gogel bezat enkele standaardwerken op het terrein van het muntwezen die penningen en munten in dat opzicht gelijkstelden aan producten van schilder- en beeldhouwkunst.⁹² Geschiedenis en kunst was een combinatie die Gogel zeer aansprak en als agent nam hij het initiatief om kunst-werken die voor kennis van de vaderlandse geschiedenis van belang waren bijeen te brengen in een nieuw museum.

BEMOEIENISSEN MET DE NATIONALE KONST-GALLERIJ

Vooral in jaren 1800-1801 besteedde Gogel veel tijd en energie aan de Nationale Konst-Gallerij die een bijzondere plaats innam in de reeks projecten die hij als agent had aangepakt. Bij zijn enthousiasme zal zeker hebben meegespeeld dat hij zijn bemoeienissen met dit nationale museum buiten de politiek kon houden. Hij was teleurgesteld over de tegenwerking bij de uitvoering van zijn financiële plan-nen, maar bij de inrichting van het museum kon hij ongestoord zijn gang gaan. Zijn vriend Canneman noemde het museum dan ook Gogels troetelkind.⁹³

Zijn initiatief dateerde uit de periode kort na de staatsgreep van juni 1798 toen hij de eerste stap zette om in het Huis in 't Bosch bij Den Haag schilderijen uit de stadhouderlijke paleizen bijeen te laten brengen voor een op te richten mu-seum.⁹⁴ Hij kon dat doen omdat hij als agent het beheer van de genationaliseerde bezittingen van de voormalige stadhouder toegewezen had gekregen. Vanouds was er veel kunst in het bezit van de stadhouders en in de voormalige stadhouderlij-ke paleizen waren nog vele schilderijen aanwezig. Vanaf 1774 was er een collectie schilderijen in een speciaal verbouwde kunstgalerij aan het Buitenhof in Den Haag voor het publiek opengesteld. Naast deze Oranjegalerij bestonden er particuliere

90 Een aantal brieven van Holtzhey aan Gogel bevindt zich in NA, Gogel, inv.nr. 10 en 13; zie ook Van Kerkwijk, 'De Nederlandsche Proefmunten van 1800'.

91 Holtzhey aan Gogel, 15 juli 1799, NA, Gogel, inv.nr. 10.

92 Van Loon, *Hedendaagsche Penningkunde*, deel 1, ongepagineerd 'Voorbericht wegens de waarde en nuttigheid der Hedendaagsche Penningkunde'; Leclerc, *Histoire des Pays-Bas [...] avec les Principales médailles*. Beide boeken, aangehaald in Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 5 noot, waren volgens een veilingcatalogus van 1855 in Gogels bezit. Zijn verzameling penningen, munten en bijbehorende boeken werd in 1850 en 1855 geveild.

93 Canneman aan Gogel, 29 april 1802, ook in BW, 103-106.

94 Frans Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 3.

verzamelingen, zoals de bekende kunstgalerie van Jan Gildemeester Jansz. aan de Herengracht in Amsterdam. Stedelijke besturen beschikten eveneens over collecties kunstwerken.⁹⁵ Er waren wel ideeën om daarnaast nog een nationaal museum te stichten. In ons land werd daartoe in 1787 een voorstel gedaan door Roeland van Eijnden naar aanleiding van een prijsvraag, die was uitgeschreven door Teylers Tweede Genootschap.⁹⁶ Mogelijk is deze suggestie van invloed geweest op Gogels voornemen een nationaal museum te stichten.⁹⁷ Waarschijnlijk was hij ook geïnspireerd door het voorbeeld van zijn oom, de rijke koopman Johann Noë Gogel, die in Frankfurt een beroemde verzameling schilderijen bezat.

Drie motieven speelden verder een rol bij Gogels initiatief tot stichting van de Konst-Gallerij.⁹⁸ Het museumproject vloeide in de eerste plaats voort uit een ideologisch streven van volksverheffing en verering van de zeventiende eeuw. Tegenover het heden met zijn grote tekortkomingen, die Gogel ook in zijn speech van 1796 had belicht, stelden hij en zijn medepatriotten het ideale verleden van de Gouden Eeuw. In dezelfde speech had Gogel al een goede opvoeding tot vaderlandsliefde bepleit. Hij kende het museum in dit verband een opvoedende werking toe. De wens was om het zelfvertrouwen van de Nederlanders te verhogen door hen het voorbeeld van hun voorouders voor te houden, wat ook het gevoel van nationale eenheid moest versterken. Het museum paste daarmee in de eigen variant van de Bataafse ideologie, die Gogel samen met Ockerse had ontwikkeld in het blad *De Democraten*, waarin naast de staatsvorming ook de natievorming van grote betekenis was.⁹⁹

In de tweede plaats was er het verlangen het beschavingspeil van het Nederlandse volk te verhogen door de verspreiding van de goede smaak. De zorg voor de kunst vormde een aanduiding van de graad van beschaving van een volk en was daarom volgens Gogel een overheidstaak. Qua taakverdeling zou de oprichting van een nationaal museum de taak zijn geweest van de agent van Nationale Opvoeding, Van Kooten, die de opdracht had de kunst te bevorderen.¹⁰⁰ Van Kooten had ook wel stichting van een nationaal museum bepleit, maar hij wist er zijn naam niet aan te verbinden.¹⁰¹ Hij liet de oprichting van de Nationale Konst-Gallerij over aan Gogel. Ook Van Kootens opvolger Van der Palm had er geen bemoeienis mee.

In de derde plaats wilde Gogel eigentijdse Nederlandse kunstenaars, in het bijzonder 'jonge kunstofenaars', de gelegenheid bieden goede voorbeelden uit de kunstgeschiedenis te bestuderen om zo de kwaliteit van hun eigen werk te verbeteren. Dit zou ook de eerste twee doelstellingen weer ondersteunen en ten goede komen aan 's lands economie. Soortgelijke motieven speelden een rol bij de

95 Bergvelt, *Pantheon der Gouden Eeuw*, 31.

96 Van Eijnden, 'In hoeverre de *Nationaale Smaak* van de *Hollandsche School* 't doelwit der Schilder- en Tekenkunde bereikte', 97, aangehaald in Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 26.

97 Een catalogus van Gogels bibliotheek is niet beschikbaar, Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 27. In elk geval bracht Gogel in 1791 een bezoek aan de Teylers Stichting in Haarlem, terwijl zijn latere medewerker Roos dat een jaar eerder al had gedaan.

98 Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 5-10.

99 Van Sas, *De metamorfose*, 365.

100 Hoogenboom, 'De rijksoverheid en de moderne beeldende kunst, 1795-1848', 22.

101 Altena, *Paape*, 648.

oprichting van het Muséum de la République (Louvre) in Parijs. Dit Franse voorbeeld is waarschijnlijk ook van invloed geweest op de stichting van het Bataafse museum.¹⁰²

Concreet was voor Gogels aspiraties van belang dat in 1795 de collectie van de Oranjegalerij aan het Buitenhof – het belangrijkste deel van de stadhouderlijke verzameling – door de Fransen was opgeëist als gedeeltelijke vergoeding voor hun hulp bij de omwenteling en was overgebracht naar het Franse nationale museum in Parijs. Bovendien waren in de eerste jaren van de Bataafse Republiek heel wat schilderijen uit de verlaten Oranjeverblijven al verkocht. Een eerste poging van Gogel in augustus 1798 om schilderijen die nog bij het Hof in Leeuwarden aanwezig waren naar Den Haag te halen, stuitte op een weigering van de Friese bestuurders.¹⁰³ Wel werd in september 1798 een flink aantal schilderijen vanuit het Loo naar het Huis in 't Bosch verzonden en daar opgeborgen.

Gogels plan nam vaste vormen aan toen hij in november 1798 aan het Uitvoerend Bewind voorstelde het Huis in 't Bosch te verhuren, maar een deel ervan 'tot een Nationaal Musaeum aftezonderen, en aldaar over te brengen alle die voorwerpen welke in eene verzameling van kunststukken verdienen geplaatst te worden'.¹⁰⁴ In de minuutversie van zijn voorstel had Gogel op deze plaats voor het museum de term 'heiligdom der Kunsten' gebruikt, maar blijkbaar vond hij dat te hoogdravend voor een nota aan het Uitvoerend Bewind.¹⁰⁵ Het Huis in 't Bosch verdiende volgens hem een 'byzondere beoordeeling', gezien de 'overschoone Meesterstukken van kunst' in de Oranjezaal, die in de zeventiende eeuw was ingericht ter nagedachtenis aan stadhouder Frederik Hendrik. Deze kunstwerken trokken de 'verwondering van vreemden en kenners'. Gogel wees erop 'hoe veel het na Barbarisme zweemen zoude om aan deeze en andere voortbrengselen van schoone Konsten de goede zorge van het gouvernement onverschillig te onttrekken'. De uitspraak paste in een internationaal discours waarin vooruitgang en beschaving tegenover barbarisme werden gesteld.¹⁰⁶

Hij bracht het Bewind ertoe om zelf het besluit tot de oprichting van de Nationale Konst-Gallerij te nemen buiten de volksvertegenwoordiging om. Dat gebeurde op 19 november 1798.¹⁰⁷ Aangezien uit de Konst-Gallerij later het Rijksmuseum is voortgekomen, wordt deze datum nu als stichtingsdatum van dit museum beschouwd en wordt Gogel als de oprichter gezien. De ambtenaar Everardus Temminck, Inspecteur der Nationale Domeinen, kreeg de opdracht om het besluit uit

102 Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 10.

103 Besluit agent van Financiën, 20 augustus 1798, NA, Nassause Domeinraad, inv.nr. 210, aangehaald in Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 16.

104 Frans Grijzenhout, 'De stichtingsdatum van het Rijksmuseum'. De missive van Gogel van 8 november 1798 en de minute van dezelfde datum met een concept-voorstel van het Uitvoerend Bewind aan de Eerste Kamer bevinden zich in NA, Nassause Domeinraad, inv.nr. 748. De uitgeschreven tekst van 8 november van beide stukken bevindt zich in inv.nr. 750.

105 Grijzenhout, 'De stichtingsdatum van het Rijksmuseum', 219 noot.

106 Van Sas, *De metamorfose*, 365-367.

107 Het Uitvoerend Bewind besloot eerst Van Hasselt advies uit te laten brengen. Deze rapporteerde mondeling en het UB machtigde daarna Gogel om zijn voorstel uit te voeren, Grijzenhout, 'De stichtingsdatum van her Rijksmuseum', 219.

Afb. 11 Huis ten Bosch, 1782, prent door C. Bogerts, naar een tekening van H. Pothoven, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-1944-1925.

te voeren. Enkele maanden later stelde Gogel de bekende Amsterdamse kunsthandaelaar Cornelis Roos aan als Inspecteur van 'de Zaal en Kunst-Gallery op het Huis in 't Bosch'.¹⁰⁸ Hij kreeg als taak te zorgen voor de inventarisatie en restauratie van de kunstwerken en de inrichting van het museum. Hoewel Roos in ambtelijke dienst kwam, bleef hij ook voor eigen rekening in kunst handelen.

Het lukte Temminck en Roos om begin 1799 schilderijen van Soestdijk en het Amsterdamse Prinsenhof naar het Huis in 't Bosch over te laten brengen.¹⁰⁹ Daarnaast kwam een aantal schilderijen en voorwerpen over, afkomstig uit de gebouwen en vertrekken die in gebruik waren geweest bij de voormalige Staten-Generaal. Het ging onder meer om portretten van een zevental stadhouders. Roos en Temminck ontvingen aanzienlijke bedragen, afkomstig uit het beheer van de Domeinen, om de kunstwerken in toonbare staat te brengen, terwijl het financieel toch een erg moeilijke tijd was. Ook verkregen Roos en Temminck de nationale relieken, zoals het zwaard van De Ruyter en de commandostaf van Tromp, die aanvankelijk waren geconfisqueerd door de Fransen, maar die op 11 maart 1795 in een plechtige optocht als teken van broederschap waren teruggeven.¹¹⁰

Nadat eerder al de Oranjezaal en de Chinese zaal in het Huis in 't Bosch ter bezichtiging waren opengesteld, volgde in mei 1800 de openstelling van het gehele museum met zeven kamers. De collectie omvatte toen ongeveer 225 kunstwerken, voornamelijk schilderijen van 17e-eeuwse Nederlandse meesters.¹¹¹ Er werd een toegangsprijs van zes stuivers 'zonder distinctie van man of vrouw' geheven.

¹⁰⁸ Besluit agent van Financiën, 12 januari 1799, NA, Nassause Domeinraad, inv.nr. 211.

¹⁰⁹ Moes en Van Biesma, *De Nationale Konst-Gallery*, 19.

¹¹⁰ Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 15-16.

¹¹¹ Van Thiel, 'De inrichting van de Nationale Konst-Gallery in 1800', 170-172.

Inventarislijsten werden opgemaakt en er verschenen verschillende catalogi. Voor kunstenaars werd een speciale toelatingsregeling in het leven geroepen.

Bij de opening in 1800 vormden de schilderijen uit de stadhouderlijke bezittingen de basis van de collectie. Gogel gaf opdracht tot een actief aankoopbeleid en bemoeide zich daar tot in de details mee. Aankopen waren sterk gericht op afbeeldingen van de vrijheidssrijd van de Nederlanders tegen Spanje, van personen die de macht van de opeenvolgende Oranjestadhouders hadden aangevochten en van nationale zeehelden. De Nederlandse schilderkunst van de Gouden Eeuw stond daarbij centraal. Het bevestigt dat Gogels ideologische opvattingen een grote rol speelden bij de inrichting van het museum.

De eerste aankoop was een duidelijk voorbeeld van staatsgezind materiaal dat de bestaande verzameling, die de vaderlandse geschiedenis wat eenzijdig uitbeeldde, meer in evenwicht moest brengen. Inspecteur Roos kocht in juni 1800 op een openbare veiling het schilderij met de levensgrote Bedreigde Zwaan van Jan Asselijns aan. Hij had het 'tot een spotprys gekogt namentlyk voor f 95,- dus met 't opgeld en tafelgeld f 100,-'.¹¹² Dit kunstwerk werd door de patriotten – overigens ten onrechte zoals later bleek – als een historische zinspeling op de verdediging van de Republiek door Johan de Witt tegen Oranje en Engeland beschouwd.¹¹³ Vanwege die interpretatie liet Gogel het schilderij aankopen.¹¹⁴ Daarnaast werden portretten van staatsgezinde helden als Hugo de Groot, de De Witten en Oldenbarnevelt verworven. Ook volgende aankopen richtten zich vooral op afbeeldingen van historische personen en gebeurtenissen, hoewel dat soms ten koste van de artistieke kwaliteit ging.

Dat Roos zijn ambtelijke functie uitoefende naast zijn florerende kunsthandel leidde vaak tot 'jalousie' en aantijgingen dat hij misbruik maakte van zijn positie. Zijn verontwaardiging over de 'de kwaadsprekers' was groot; hij betoogde dat hij tegen de prijzen, die Gogel betaalde, de kunstwerken zeker ook vrij snel via zijn eigen kunsthandel had kunnen verkopen.¹¹⁵ Roos aanvaardde – soms met enige moeite –, dat Gogel uiteindelijk over de aankopen besliste, maar rechtstreekse contacten met anderen waren hem een doorn in het oog. Roos bezwoer Gogel de aankopen aan hem over te laten: 'Men heeft my reeds meer als eens toegevoegd, wel dan ga ik er direct mee naar den Agent Gogel. Mag ik U bidden, laat my stil begaan, en zo U zulks mocht voorkoomen, wys hun van de hand, of naar my'.¹¹⁶ Dat Gogel zelfstandig oordeelde en met Roos van mening kon verschillen, bewezen zijn kritische opmerkingen over prijs en kwaliteit van een schilderij van Rietschoof, dat Roos hem warm had aanbevolen.¹¹⁷ Gogels oordeel bleef negatief en enkele weken

¹¹² Roos aan Gogel, 11 juni 1800, NA, Gogel, inv.nr. 1. Ook brieven van Roos aan Gogel die in de noten 115-119, 121 en 123 zijn vermeld, bevinden zich in dit archiefdossier, ze zijn ook weergegeven dan wel aangehaald bij Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 33-58.

¹¹³ De kunstenaar overleed in 1652, terwijl De Witt eerst in 1653 tot raadpensionaris werd benoemd: Van Luttervelt, 'Herinneringen aan Johan en Cornelis de Witt in het Rijksmuseum', 42-43.

¹¹⁴ Grijsenhout, 'Tempel voor Nederland', 45, 54.

¹¹⁵ Roos aan Gogel, 28 augustus 1801.

¹¹⁶ Roos aan Gogel, 22 september 1800.

¹¹⁷ Roos aan Gogel, 19 november 1800.

Afb. 12 De bedreigde zwaan, door Jan Asselijn, ca. 1650, Rijksmuseum, Amsterdam, SK-A-4-00.

later liet Roos hem weten dat hij het schilderij terug zou nemen.¹¹⁸

De voorstelling op een schilderij was voor Gogel en Roos blijkbaar belangrijker dan de kunstzinnige wijze waarop de schilder de voorstelling uitbeeldde. Zo zette Roos aan Gogel uiteen dat een poging om de Staalmeesters van Rembrandt te bemachtigen niet was gelukt, maar dat hem dat niet zo speet, immers 'op den duur zou hy U niet bevallen hebben, [...] daarby zijn het niet anders als Vyf Heeren alle in 't zwart, die niets uitvoeren als zitten om gepourtraiteerd te worden'.¹¹⁹ Later meldde Roos nog dat in zijn veilinghuis een schilderij van Rembrandt te koop stond, dat de Onthoofding van Johannes de Doper uitbeeldde. Dit schilderij werd gekocht, maar bleek later niet aan Rembrandt maar aan Carel Fabritius te moeten worden toegeschreven.¹²⁰ Het zou mogelijk zeer goedkoop verkocht worden, 'om reden dat het sujet voor een particulier Cabinet niet zeer aangenaam, maar voor de Gallery zeer geschikt is'.¹²¹ Een schilderij met de lijken van de gebroeders De Witt,

¹¹⁸ Roos aan Gogel, 23 december 1800.

¹¹⁹ Roos aan Gogel, 18 januari 1801.

¹²⁰ Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 46.

¹²¹ Roos aan Gogel, 3 april 1801.

die op het Groene Zoodje in Den Haag waren opgehangen, werd door Roos afgekeurd. Het stuk was ingebracht door de kunstverzamelaar Abraham van Vloten, de schoonvader van Canneman.¹²² Gogel wilde het schilderij, dat aan Van Mieris de oudere werd toegeschreven, echter wel laten plaatsnemen. Roos bestreed dat Van Mieris het stuk geschilderd had. Hij achtte het werk zelfs geen nieuwe lijst waardig en het was te luguber voor een museum: 'Als UE 't absoluut plaatsnemen wilde, ware het best de lyst die er om zit wat te repareren, en er een gordyntje voor te hangen'.¹²³ Het werk is nog steeds in het bezit van het rijksmuseum.

Om de Konst-Gallerij meer bekendheid te geven plaatste Roos in januari 1801 een uitvoerig bericht in de *Algemeene Konst- en Letterbode*.¹²⁴ Hij vermeldde dat Gogel alle in de stadhouderlijke gebouwen aanwezige schilderijen naar het Huis in 't Bosch had laten overbrengen en dat 'deze voortreffelyke Verzameling in de beste orde gebragt en aldaar, in zeven kamers, met smaak, geplaatst is.' Vervolgens werden deze kamers gedetailleerd beschreven. Een deskundig persoon, de opzichter Jan Waldorp, kon de bezoeker een toelichting geven. Zijn rondleidingen werden afgesloten met de bezichtiging van de Oranjezaal.¹²⁵ Gogel en Roos zagen de Oranjezaal als een uitnemend voorbeeld van Nederlandse schilderkunst dat een onderwerp uit de vaderlandse geschiedenis verbeeldde. Daarom besloten ze deze zaal als hoogtepunt aan het einde van de rondleiding te tonen.¹²⁶ Het is opmerkelijk dat een nationaal museum met een uitgesproken patriots karakter zijn apotheose vond in een zaal gewijd aan een telg uit het Oranjehuis. Wel was het zo dat in patriotse kringen vrij mild over Frederik Hendrik werd gedacht. Er was zeker kritiek op de opeenvolgende Oranjes tot en met Willem III, maar meestal kwamen deze er toch vrij gunstig af. Dat gold niet voor de beide laatste stadhouders; Gogel had deze cesuur ook gelegd in zijn historische verhandeling in het gedenkschrift van 1794.¹²⁷ Ook van andere Oranjestadhouders uit de zeventiende eeuw en hun familieleden waren van meet af aan portretten in de verzameling aanwezig die immers voornamelijk uit de stadhouderlijke bezittingen afkomstig was. Alleen de portretten van Willem IV en Willem V, en die van de Engelse koninklijke familie, waren in afgelegen vertrekken van het museum weggestopt, zoals een Engelse bezoeker in 1800 in zijn reisverslag vermeldde.¹²⁸ De Konst-Gallerij was ook in dit opzicht een spiegel van de politieke denkbeelden van Gogel.

Toen Gogel in oktober 1801 van het politieke toneel verdween en opnieuw

122 Dit is af te leiden uit de brief van Gogel aan Canneman, 14 september 1802, ook in BW, 171-172, in combinatie met het Besluit van de Raad van Financiën, 22 september 1802, NA, Nassause Domeinraad, inv.nr. 4713. Daarmee is de vraag van Moes en Van Biema beantwoord die hebben aangetekend dat het stukje met de lijken was verworven 'op een enigszins zonderlinge wijze, waarvan de juiste toedracht ons niet geheel duidelijk is', Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 59.

123 Roos aan Gogel, 28 augustus 1801.

124 *Algemeene Konst- en Letterbode*, 16 januari 1801, gedeeltelijk in Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 37-38 en geheel in Van Thiel, 'De inrichting van de Nationale Konst-Gallerij', 174-177.

125 Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 37-39.

126 Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 31.

127 GAGN, deel 2, 367.

128 Waldorp aan Abbema, tijdelijk agent van Financiën, 10 december 1801, NA, Nassause Domeinraad, inv.nr. 4715, ook in Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 56-57; Fell, *Reize door de Bataafsche Republiek*, 68.

Afb. 13 Toegangsbewijs op naam van Gogel voor het Nationale Kunstkabinet, 1804, door Reinier Vinkeles, naar ontwerp van Jan Waldorp, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-OB-66.087.

koopman in Amsterdam werd, betekende dat ook voor Roos het einde van zijn bemoeienissen met de Nationale Konst-Gallerij. Temminck ging de directie van het museum voeren, terwijl Waldorp opzichter bleef.¹²⁹ De onderwerpen van de aangekochte kunstwerken kwamen opvallend overeen met die van de vorige directie. Er is dan ook het vermoeden geuit, dat Gogel op de achtergrond bleef adviseren.¹³⁰ Daar zijn echter geen aanwijzingen voor. Alleen in 1802 was Gogel incidenteel betrokken door het verzoek om een schilderij aan te kopen dat kon dienen als tegenprestatie voor Abraham van Vloten, die een jaar eerder het schilderij met de lijken van de gebroeders De Witt had ingebracht. Gogel schafte daarvoor een Hondcoeter ter waarde van 960 gulden aan. Hij noemde het schilderij 'overheerlijk en een der fraayste die ik ooit gezien heb' en reageerde gepikeerd toen Financiën liet blijken de aankoop duur te vinden. Temminck had hem gezegd dat hij 900 à 1000 gulden kon besteden 'en die heb ik besteed'.¹³¹ Gelet op de wreveligheden over en

¹²⁹ Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 67.

¹³⁰ Bergvelt, *Panttheon der Gouden Eeuw*, 41.

¹³¹ Gogel aan Canneman, 7 september 1802, ook in *BW*, 164-165; Gogel aan Canneman, 25 september 1802, ook in *BW*, 175-177; Rekening en Besluit Raad van Financiën, 24 september 1802, *NA*, Nassause Domeinraad,

weer bij deze aankoop was het niet verwonderlijk dat de betrokkenheid van Gogel met de Nationale Konst-Gallerij in deze jaren beperkt bleef tot deze transactie. Wel belastte Gogel zich op verzoek van Temminck in het voorjaar van 1804 nog met het laten vervaardigen in Amsterdam van een aantal fraai uitgevoerde ‘diploma’s’ die aan relaties van het museum konden worden uitgereikt. Zelf ontving Gogel als eerste een dergelijk relatiegeschenk ‘wegens uwen trouwe yver en zorge’ als oprichter van de Nationale Konst-Gallerij.¹³²

DISCUSSIE OVER DE CONSTITUTIE

In de Staatsregeling van 1798 was bepaald dat deze niet voor 1804 kon worden gewijzigd. Al snel raakte Gogel er echter van overtuigd dat zonder een aanpassing van het politieke bestel de hervormingen niet waren te verwezenlijken. Ook zag Gogel financiële argumenten voor een wijziging van de Staatsregeling. In juli 1800 tekende hij bij zijn periodieke verslag over de positie van de nationale schatkist aan, dat echte bezuinigingen alleen mogelijk waren bij een herziening van de Staatsregeling.¹³³ Gogel werd gesterkt in zijn overtuiging toen zijn schoonvader Van Hasselt hem in november 1800 vanuit Amsterdam berichtte dat hij bezoek had gehad van De Winter, die kort daarvoor uit Parijs was teruggekeerd. Deze had daar de indruk gekregen dat Bonaparte een nieuwe Staatsregeling wenste om een breder draagvlak voor het Bewind tot stand te brengen. Na overleg met vele Bataafse politici concludeerde De Winter dat een wijziging van de Staatsregeling en vervanging van bestuurders inderdaad noodzakelijk waren.¹³⁴

Ook Gogel nam kennis van de observatie van De Winter. Voor hem was het een stimulans om deel te gaan nemen aan de discussie over een nieuwe Staatsregeling.¹³⁵ Daarvoor was hij ook sterk gemotiveerd door zijn slechte ervaringen met het politieke bestel als agent. Zijn inzet bleef erop gericht de eenheidsstaat te versterken. Uit de correspondentie tussen Gogel en Van Hasselt blijkt echter dat zij als volbloed unitariërs een tamelijk geïsoleerde positie innamen. Van Hasselt waarschuwde Gogel ervoor dat men ‘ons voor eeuwigdurende omwentelaars’ zou kunnen aanzien. Hij maande zijn schoonzoon Gogel tot voorzichtigheid, ook omdat diens omstandigheden veranderd waren.¹³⁶

Van Hasselt zal erop hebben gedoeld dat Gogels vrouw Cato in verwachting was. Op 30 maart 1801 werd in het gezin een eerste kind geboren, dat naar de grootvader van vaders zijde Jean Martin (in de wandeling ‘Jan’) werd genoemd.¹³⁷

inv.nr. 4713.

¹³² Temminck aan Gogel, 21 januari en 19 april 1804, NA, Gogel, inv.nr. 26.

¹³³ Concept-voorstel van Gogel aan Vertegenwoordigend Lichaam, 22 juli 1800, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 49A.

¹³⁴ Van Hasselt aan Gogel, 28 november 1800, NA, Gogel, inv.nr. 5, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 503.

¹³⁵ Eerder hierover: Postma, ‘Alexander Gogel: bouwer van de eenheidsstaat’, 67-70.

¹³⁶ Van Hasselt aan Gogel, 28 november 1800.

¹³⁷ Gedoopt op 3 mei 1801 in de Waals-hervormde kerk in Den Haag, Haags gemeente-archief, DTB, 's-Gravenhage, 1598-1811, inv.nr. 312, folio 221.

Een andere familiegebeurtenis was dat Gogels moeder, die bij het gezin inwoonde, in mei 1801 overleed; ze werd in de Haagse Kloosterkerk begraven. In de correspondentie over constitutionele zaken kwamen ook familiezaken aan de orde. Schoonvader Van Hasselt bedankte zijn 'waardste vriend' Gogel voor de toegezonden eendvogels en informeerde of het gezin Gogel weer eens een kalfsrib of kalfskop wilde ontvangen.¹³⁸ Hij schreef later dat Cato hem had bericht, dat 'gij U verrekt hebt'. Dat was hem zelf ook overkomen; de dokter had hem daar binnen twee dagen van afgeholpen 'door mijn heupen zeer stijf met vlaggendoeck te doen omwinden en sluiten'.¹³⁹

Van Hasselt vroeg Gogel hem van ammunitie te voorzien voor een volgend gesprek met De Winter. Dat was voor Gogel aanleiding om zijn gedachten over een nieuwe staatsinrichting concreet neer te leggen in een beknopt memorandum.¹⁴⁰ Kort en krachtig constateerde Gogel in zijn eerste zin: 'de tegenwoordige staatsregeling is geheel ongeschikt om immer het Bataafsche volk een duurzaam geluk te verzekeren.' Uit ervaring meende hij te weten dat het politieke bestel niet in staat was om zelfs maar een 'volmaakte wet in zijn geheel voort te brengen'. Hij weet dat aan het te grote aantal leden van de volksvertegenwoordiging, de verdeling in twee kamers en aan de 'permanentie der vergadering'. Zijn eerdere opmerking dat grote vergaderingen niet geschikt waren om belangrijke financiële besluiten te nemen, werkte hij nu verder uit. Daar een grote wetgevende vergadering wel veelvuldig gebruik moest maken van commissies hing alles af 'van de werkzaamen geest of luiheid, of kunde of onkunde van de eene of andere personeele commissie'. Op basis van de parlementaire verslagen van 1798 tot 1800 concludeerde Gogel dat het in de volksvertegenwoordiging niet om het algemeen belang ging, maar om 'provinciale en stedelijke belangen, eigenbaat en vriendjespolitiek, personeele betrekkingen, gunst en wat dies meer'.¹⁴¹ Het parlement wist niet wat het wilde, er was sprake van een gebrekkige afdoening van zaken, overschrijding van macht en een geest van beuzelarij. Kortom, 'zoodanig lichaam is niet in staat iets goeds, iets groots te verrigten'.

Gogel bepleitte een drastische inkrimping van het parlement. Het Vertegenwoordigend Lichaam telde te veel leden en hij had een voorkeur voor slechts één Kamer. Het aantal leden wilde hij terugbrengen tot 1 op de 60.000 inwoners, 'nagenoeg 31'. Het parlement zou niet in permanente zitting, maar in twee zittingsperiodes van elk drie maanden bijeenkomen. De verkiezingen 'zouden genoegzaam kunnen blijven zoals die zijn.' Het voordragen van wetten was uitsluitend voorbehouden aan het Uitvoerend Bewind. Gogel formuleerde vervolgens kort en bondig de afbakening van de bevoegdheden van de uitvoerende en de wetgevende macht. 'De wet bevat de zaak ten principale en de principes der uitvoering; de bepalingen

¹³⁸ Van Hasselt aan Gogel, 9 december 1800, NA, Gogel, inv.nr. 5.

¹³⁹ Van Hasselt aan Gogel, 4 maart 1801, NA, Gogel, inv.nr. 5, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 526-528.

¹⁴⁰ Memorandum Gogel, NA, Gogel, inv.nr. 5, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling van 1801*, 443-444. Gogels memorandum en zijn ervaringen staan centraal in hoofdstuk 4 van Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 163-203.

¹⁴¹ De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 443.

der uitvoering en de reglementen behooren aan het Bewind.’

Een Uitvoerend Bewind van drie leden was voldoende, ook het aantal agenten kon kleiner. Onder de bestaande Staatsregeling mochten de agenten niet vergaderen, maar Gogel bepleitte nadrukkelijk een Raad van ministers die overigens wel elk een afzonderlijk departement beheerden. Bij de andere bestuurlijke en rechterlijke organen was eveneens een inkrumping gewenst. Kleine commissies kwamen in de plaats van de departementale besturen. De helft van de gerechtshoven was voldoende. Dat alles zou jaarlijks een besparing van een miljoen gulden opleveren, ‘en de zaken zouden beter gaan dan nu’.

Door zijn opmerking dat het voordragen van wetten moest zijn voorbehouden aan het Bewind, raakte Gogel in zijn memorandum wel aan het probleem van de tekortschietende wisselwerking tussen de uitvoerende en de wetgevende macht. Hij roerde echter niet concreet aan dat het de uitvoerende macht niet was toegestaan zijn ideeën en producten in het parlement te verdedigen. Directeuren en agenten werden als pure uitvoerders van de besluiten van de wetgevers beschouwd. Zij konden formeel geen invloed op het Vertegenwoordigend Lichaam uitoefenen. In de Staatsregeling was dan ook geen sprake van een hedendaagse ‘ministeriële verantwoordelijkheid’.¹⁴² Het Bewind was verantwoording schuldig aan het parlement, omgekeerd had het weinig mogelijkheden directe invloed op het parlement uit te oefenen en het kon bij een politieke impasse het Vertegenwoordigend Lichaam ook niet ontbinden.

De ministeriële verantwoordelijkheid in hedendaagse zin kent twee kanten, namelijk uitvoeren en daarover verantwoording afleggen, maar ook invloed uitoefenen op de besluitvorming. In de Bataafse tijd lag in formele zin alle nadruk op het eerste aspect. Toch probeerden Bewind en agenten, ondanks de formele scheiding van de machten, in de praktijk wel de besluiten van het parlement te beïnvloeden. Zo zwaaide Gogel om die reden vele malen met zijn portefeuille. Ook was er wel overleg met de commissies van het Vertegenwoordigend Lichaam. Overigens had Gogel als het ging om concrete resultaten de hand in eigen boezem kunnen steken. Hij was een doortastend en getalenteerd bestuurder en er werd hoog opgegeven van zijn harde werken en plichtsbetrachting. Hij was echter geen gemakkelijke man in de omgang en had doorgaans weinig respect voor andermans mening. In deze periode, waarin hij sterk afhankelijk was van de steun in het parlement, ging dat zeker ook ten koste van de politieke resultaten.

In de eerste helft van 1801 hield Gogel zich intensief bezig met het uitwerken van zijn beknopte memorandum tot een nieuwe constitutie. Hij was niet de enige in de Bataafse Republiek die over een nieuwe constitutie nadacht. De politieke elite ging in het voorjaar van 1801 actief deelnemen aan het politieke debat over een herziening van de constitutie. Dit vaak vinnige debat over de meest geschikte regeringsvorm is in de geschiedschrijving onderbelicht gebleven.¹⁴³ De schriftelijke en mondelinge gedachtewisselingen leidden niet tot gezamenlijke resultaten, maar

¹⁴² Secker, ‘Van de uitvoerende magt’, 135.

¹⁴³ Velema, ‘Lodewijk Napoleon en het einde van de republikeinse politiek’, 148. De gebeurtenissen en discussies in 1801 vormen het onderwerp van een recente scriptie: Alkemade, *De Bataafse reactie*.

wel tot onderling wantrouwen en vele intriges.¹⁴⁴ Het debat werd met 'grote gevoelens van urgentie, soms zelfs van wanhoop' gevoerd.¹⁴⁵ De politieke situatie was onoverzichtelijk en er gingen allerlei geruchten over mogelijke nieuwe staatsgrenzen.¹⁴⁶ Dat was een andere sfeer dan een algemeen streven naar harmonie en verzoening en naar het nationaal maken van de revolutie, zoals die voor deze tijd wel is geschetst.¹⁴⁷ Dat gold zeker voor Gogel die een brede samenwerking met federalisten en Oranjegezinden als een bedreiging zag. Bij hem leidde vooral de onvrede over de politieke stagnatie tot de wens om de staatkundige inrichting te veranderen. Principieel bleef hij democraat, maar hij raakte steeds meer overtuigd dat de invloed van de gekozen organen de vorming van de eenheidsstaat eerder in de weg stond dan bevorderde.

De discussie had een impuls gekregen, doordat Bonaparte in februari 1801 via ambassadeur Sémonville in Den Haag liet weten dat hij een nieuwe constitutie gewenst achtte die de oud-regenten, federalisten en Oranjegezinden aan het bestuur mee liet doen. Hij meende dat een beter draagvlak kon ontstaan voor financiële en militaire steun aan Frankrijk, als de kapitaalbezitters opnieuw aan de publieke zaak deelnamen. Tegelijkertijd wilde hij het Oranjehuis voorgoed uitsluiten. Na een gesprek van Sémonville met het Uitvoerend Bewind besloot de Eerste Kamer een commissie onder voorzitterschap van Steyn Parvé in te stellen om een nieuwe Ontwerp-Constitutie voor te bereiden. Met twee leden van deze commissie, Albert Verbeek en Henricus van Royen, correspondeerde Gogel over zijn constitutionele ideeën.¹⁴⁸ Verbeek liet Gogel concreet weten dat deze ideeën hem aanspraken. Veel invloed had Gogel echter zo toch niet, omdat Verbeek niet behoorde tot de subcommissie die in overleg met de directeuren Van Haersolte en Besier de eindredactie van het commissierapport bepaalde.¹⁴⁹

Gogel correspondeerde ook met de invloedrijke Schimmelpenninck over de inhoud van een nieuwe grondwet. Ze verschilden nogal van mening. Schimmelpenninck had een voorkeur voor een uitvoerende macht, 'welke bij de Noord Americaansche Constitutie onder den naam van president bekend is'. Hij hield die voorkeur in een brief van 11 maart voor aan Gogel, toen hij op diens ontwerp-constitutie reageerde.¹⁵⁰ Verder weidde Schimmelpenninck uit over een middenweg tussen federalisme en unitarisme. Hij bepleitte een geleidelijke invoering van nationale belastingen met een gelijktijdige vermindering van gewestelijke en lokale belastingen.

In Gogel eigen schetsontwerpen draaide alles om de eenheidsstaat en het afscheid van het federalisme.¹⁵¹ Hij wilde geen water bij de wijn doen ten aanzien van een snelle invoering van de nationale belastingen. Van een eenhoofdige leiding

144 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, xv.

145 Velema, 'Het einde van de republikeinse politiek', 148.

146 Van Hasselt aan Gogel, 4 maart 1801.

147 Van Sas, *De metamorfose*, 342 en 380.

148 Verbeek, resp. Van Royen aan Gogel, maart-mei 1801, NA, Gogel, inv.nr. 5, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 539-541.

149 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 278, 302.

150 Schimmelpenninck aan Gogel, 11 maart 1801, NA, Gogel, inv.nr. 21, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 543-545.

151 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 338-428.

moest hij niets hebben. Gogel bepleitte een politiek stelsel waarin een vijftal ministers de spil vormde. De ministeries waren: buiten- en binnenlandse zaken, marine, oorlog en financiën. Voor het boven de ministers zetelende Uitvoerend Bewind zag hij alleen een nominaal oppertoezicht weggelegd en de bevoegdheden van de volksvertegenwoordiging wilde hij sterk beperken. Gogel had niet alleen belangstelling voor het bestuurlijke bestel, maar ook voor de rechterlijke organisatie. Vanuit de budgettaire invalshoek stond hij een drastische inkrimping van de rechterlijke organisatie voor. Over andere discussiepunten uitte Gogel zich minder stellig.¹⁵² Het schrappen van de politieke eed (of geloofsbelijdenis, zoals hij deze noemde) en de vervanging daarvan door een belofte van onderwerping aan de wet achtte hij aanvaardbaar. Het stemrecht wilde hij bij voorkeur ongewijzigd laten.

De eindversie van Gogels Ontwerp-Constitutie kwam ook bij Verbeek terecht, die begin juni in de Eerste Kamer alsnog probeerde Gogels ideeën ingang te doen vinden. Dat lukte Verbeek niet. Daarna wees de Eerste Kamer – met 50 tegen 12 stemmen – ook het ontwerp van de commissie-Steyn Parvé af.¹⁵³ Voor het parlement gaf vooral de doorslag dat het ontwerp voorstellen bevatte om zijn macht drastisch te beperken. Verschillende vertegenwoordigers gaven toe dat er ongewenste botsingen tussen uitvoerende en wetgevende macht plaatsvonden, maar zij meenden dat een betere samenwerking deze problemen wel kon oplossen.¹⁵⁴

Bij de verdere gang van zaken stond Gogel buitenspel. Het was duidelijk dat Bonaparte een verzoening wilde van alle groepen en daar kon men de uitgesproken ideeën van Gogel niet bij gebruiken. Andere patriotten waren wel bereid samen met Oranjegezinden en zonder specifieke voorwaarden vooraf naar consensus te streven. In samenspraak tussen de Franse bevelhebber Augereau, de nieuw benoemde directeur Pijman, de agent Spoors en de secretaris van het West-Indisch Comité Van Irhoven van Dam kwam een compilatie tot stand van de diverse ontwerpen, die al gecirculeerd hadden. Na veel overleg legde Pijman uiteindelijk op 1 september 1801 een ontwerp aan het Uitvoerend Bewind voor. Gogel was erg teleurgesteld. Er werd volgens hem geen effectief bestuur op centraal niveau gecreëerd. In plaats van een vijfkoppig Uitvoerend Bewind kwam er een Staatsbewind van maar liefst twaalf man, terwijl de agenten werden vervangen door comités. Gogel meende bovendien dat zijn nationale belastingstelsel met deze constitutie van de baan zou zijn, voor hem een doorslaggevend bezwaar.

Binnen het Uitvoerend Bewind ontstonden er allerlei verwickelingen rond dit Ontwerp waarbij aan de ene kant Pijman, Van Haersolte en Besier en aan de andere kant Ermerins en Van Swinden tegenover elkaar stonden. Het Ontwerp onderging nog een aantal wijzigingen en daarna besloot het Bewind op 14 september met de stemmen van Van Swinden en Ermerins tegen om het aan het Bataafse Volk ter goedkeuring voor te leggen. De beide tegenstemmers kregen steun van het Vertegenwoordigend Lichaam dat zich tegen de rechtstreekse raadpleging van de kiezers via een referendum keerde.

¹⁵² Boels, *Binnenlandse Zaken*, 301.

¹⁵³ GAGN, deel 3, band 1, li; GAGN, deel 3, band 2, 700; De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, xxii.

¹⁵⁴ Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 200.

DE STAATSGREEP VAN 1801 EN GOGELS ONTSLAG

De meerderheid van het Uitvoerend Bewind wilde echter de parlementaire uitspraak tegen een referendum niet aanvaarden en pleegde enkele dagen later, op 18 september, een staatsgreep. Het was de vierde machtswisseling in een periode van zeven jaar. Met militaire bijstand werden de vergaderzalen van de beide Kamers gesloten. De volgende dag, op 19 september, werd in de vergadering van het Bewind gevochten om de symbolen van de voorzittersmacht: de hamer en de voorzittersstoel. Nadat Van Haersolte zichzelf met instemming van Besier en Pijman tot voorzitter had uitgeroepen, weigerden Ermerins en Van Swinden verder de vergaderingen bij te wonen. Verzet kwam er slechts van de agenten Gogel en Goldberg. Beiden wensten alleen te gehoorzamen aan de bevelen van president Ermerins, wat Gogel op 19 september met 'mijne gewoone rondborstigheid' aan Van Haersolte berichtte.¹⁵⁵ Die dag kwamen opposanten uit de Eerste Kamer bij Gogel thuis voor overleg.¹⁵⁶

Op 21 september besloten de overgebleven leden van het Uitvoerend Bewind Gogel te ontslaan. Klaarblijkelijk had het Bewind aarzelingen, want het definitieve besluit en de berichtgeving daarover aan Gogel bleven uit. Besier zag wel in dat 'het voorname *cheval de bataille* het financieele blijft'.¹⁵⁷ Hij gaf zich ondershands zelfs veel moeite om Gogel voor het bestuur te behouden. De politieke tegenstanders bleven communiceren, zo was er wonderlijk genoeg op 23 september een etentje bij de Franse legerchef Augereau waarbij Ermerins, Besier en ook Gogel aanwezig waren. Dat was een aanduiding hoezeer deze vierde Bataafse revolutie een fluwelien karakter had.¹⁵⁸

Er viel echter niets meer te lijmen toen Gogel op 26 september in het blad *De Heer Politieke Blixem*, het blad van de radicale Bernardus Bosch, een frontale aanval inzette tegen de nieuwe machthebbers. Hij publiceerde zijn fundamentele bezwaren ook in de vorm van een pamflet.¹⁵⁹ Hoewel in beginsel de gedachte van een- en ondeelbaarheid uitgangspunt bleef, hield de grondwet volgens hem in de praktijk een financiële decentralisatie naar de departementale besturen in. Na een uitvoerig betoog met felle kritiek op de belastingartikelen concludeerde Gogel met een politieke klarenstoot dat de nieuwe Staatsregeling voor de Bataven uiteindelijk 'de voltooiing van uwe ondergang, en de vernietiging van uw aanzijn onder de volken der aarde' zou meebrengen. Hij zond zijn aantekeningen ook aan Sémonville met een kort, maar krachtig aanbiedingsbriefje. Daarin herhaalde hij niet alleen dat de grondwet zou leiden tot 'la ruine immanquable de ce malheureux pays', maar hij voegde daar voor de Fransman ook nog aan toe, dat 'rétablissement futur de la maison d'Orange et avec celle-ci de l'influence anglaise' het gevolg zouden

155 Gogel aan Van Haersolte, 19 september 1801, NA, Gogel, inv.nr. 2, ook in De Gou (ed), *Staatsregeling* 1801, 626.

156 Smisaert aan Wiselius, 20 september 1801, NA, Wiselius, inv.nr. 5, ook in ibidem, 632.

157 Besier aan Wiselius, 21 september 1801, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in GAGN, deel 3, band 2, 594.

158 Naschrift bij Van Goens aan Wiselius c.s., 24 september 1801, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling* 1801, 643.

159 Gogel, *Eenige korte aanmerkingen*.

zijn.¹⁶⁰ De ambassadeur antwoordde Gogel dat hij zich buiten de discussie wilde houden.¹⁶¹

Ondanks Gogels aanval bleef het Uitvoerend Bewind talmen met het ontslagbesluit, terwijl ook Gogel aarzelde. Hij stelde een ontslagbrief op, maar verzond deze niet en stuurde wel een schrijven waarin hij verwees naar een advies van de afgetreden president Ermerins.¹⁶² Hij kon opdrachten van het nieuwe Bewind gaan uitvoeren, maar dan wel met een beroep op het formele mandaat dat hij daarvoor van Ermerins had gekregen. Gogel schreef dat hij dat advies zou opvolgen om desorganisatie te voorkomen. Het moet hem wel duidelijk zijn geweest dat deze benadering onaanvaardbaar was voor het nieuwe Bewind. Besier en Gogel hadden dezelfde dag nog een laatste overleg.¹⁶³ Gogel was echter niet tot een volledige erkenning van het nieuwe Bewind te bewegen. Het ontsloeg hem op 2 oktober wegens 'verregaande disobediëntie en wederstreving van des Bewinds bevelen', verwijzend naar Gogels eerste brief van 19 september.¹⁶⁴ Ook Goldberg kreeg ontslag. Besier schreef enkele dagen later aan Wiselius dat hem in het bijzonder 'de catastrophe van Gogel' speet. Besier meende al het mogelijke te hebben gedaan om hem te behouden, 'byna meer dan ik mogt', maar Gogel was onverzettelijk geweest. Het was duidelijk dat zijn eenheidsstreven geen kans zou maken onder het nieuwe regiem, en daarom had hij zelf op zijn ontslag aangestuurd. Het was voor Gogel opnieuw een belangrijk keerpunt in zijn politieke loopbaan.

Bij de volksstemming over de nieuwe Staatsregeling op 1 oktober stemden van de 416.619 stemgerechtigden 16.771 vóór en 52.219 tegen, terwijl bijna 350.000 zich van stemming onthielden. Het Uitvoerend Bewind rekende de onthouders tot de voorstemmers en maakte op 16 oktober bekend, dat de nieuwe Staatsregeling met overgrote meerderheid was aanvaard.¹⁶⁵ De dag daarna ontbond de voorzitter de vergadering van het Uitvoerend Bewind. Het twaalfkoppige Staatsbewind trad aan, met naast zich het Wetgevend Lichaam van het Bataafse gemenebest dat 35 leden telde. De rechten van de volksvertegenwoordiging werden besnoeid ten gunste van het autoritaire Staatsbewind. De departementale besturen kregen weer meer bevoegdheden. Hiermee was een derde fase na de Bataafse Omwenteling afgesloten.

Gogel keerde teleurgesteld naar Amsterdam terug. Toch kon hij terugzien op een vrij vruchtbare periode. Het succes van het financieel-economische beleid in deze jaren kan worden afgelezen uit het vertrouwen dat het publiek had in de soliditeit van de publieke schuld. Hoewel er fluctuaties waren, toonden de koersen van de Bataafse obligaties zich opmerkelijk stabiel in de periode 1798-1801 dat Gogel als bewindsman aan de touwtjes trok.¹⁶⁶ Hij had veel in beweging gezet en hij had

160 Gogel aan Sémonville, 30 september 1801, met bijlage 'Remarques du Ministre des Finances sur le nouveau Projet de Constitution', NA, Gogel, inv.nr. 21, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, 645-649.

161 Sémonville aan Gogel, 30 september 1801, NA, Gogel, inv.nr. 21, ook in ibidem, 650.

162 Sillem, *Gogel*, 27.

163 Kattebelletje van Besier aan Gogel, 1 oktober 1801, NA, Gogel, inv.nr. 2.

164 Besluit Uitvoerend Bewind, 2 oktober 1801, NA, Gogel, inv.nr. 2.

165 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1801*, xxvii.

166 Van Zanden en Van Riel, *Nederland, 1780-1914*, 64, grafiek 1.2.

zeker ook al een fundamentele verandering in het bestuur van de overheidsfinanciën tot stand gebracht. Om het financiële beleid transparant te maken, introduceerde hij het systeem van jaarlijkse openbare staatsbegrotingen. Hij zette belangrijke stappen op weg naar een centralisatie van het beheer van de geldmiddelen. Zo voerde hij een schuldconversie uit. Zijn belastingplan liep vast door de politieke malaise, maar van groot belang was dat het besluit naar aanleiding van Gogels plan de discussie over de nationale belastingen concreet had gemaakt. Ten slotte droeg hij eraan bij dat het overheidsbestuur zich ging kenmerken door discipline, professionele ambtsuitoefening en betere arbeidsverhoudingen.